

Jeff Ferrell, Keith Hayward, Jock Young: Cultural Criminology: An Invitation

(Kriminologija kulture: povabilo), Sage, Los Angeles, 2008, 240 strani.

Ha, tokrat imamo možnost začeti z veselo novico: kriminološko »polje« je očitno razširjeno (obogateno?) s še eno novo »perspektivo«. *Cultural criminology* – ki je v slovenskem prevodu lahko bodisi »kriminologija kulture« bodisi »kulturalna kriminologija« (prva rešitev je nemara ustrežnejša) – je vsekakor tipično postmoderna proizvod (tako na ravni oblike kakor v vsebinskem pogledu), ki ga družno ponujajo trije avtorji, in sicer kot neke vrste prijazno (reklamno?) povabilo k sodelovanju pri svojem projektu. Med njimi je gotovo najbolj znan Jock Young, kriminolog in sociolog, ki je bil v svoji vijugasti intelektualni karieri udeležen že pri rojstvu »nove« (oziroma »kritične«) kriminologije, pozneje pa je (zdi se, da rahlo skrušeno) prestopil v tabor tako imenovanega (in zdaj že skoraj pozabljenega) levega realizma, tj. britanske različice socialdemokratsko usmerjene kriminološke teorije, ukrojene po meri tedaj dokaj modne »tretje poti« (za katero pa se je že kmalu pokazalo, da je v bistvu zgolj nadaljevanje trde politike, ki jo je uveljavila že »železna« baronica Margaret Thatcher).

Kakor koli že, kriminologija kulture je »nova« predvsem v tem smislu, da se letova »večnih vprašanj« v zvezi s kriminaliteto in družbenim nadzorstvom v postmodernem kontekstu (ki ga avtorji sicer dosledno interpretirajo kot *late modernity*, tj. »poznno moderno«). Drugače pa je *cultural criminology* nadaljevanje ali – morda še natančneje – resurekcija sociologije deviantnosti (predvsem severnoameriške *new deviance theory*), ki je sicer doživela vrhunec v vročičnih šestdesetih (in zgodnjih sedemdesetih) letih, torej v precej nemirnem obdobju, ki so ga po eni strani zaznamovali boji izključenih ali obrobnih družbenih segmentov za vključitev v pravni, politični in ekonomski *mainstream*, po drugi strani pa je tedaj vse več »srečnežev«, ki so bili razmeroma uspešno ugnedzeni v *American dream* (idilo, ki jo bojda stkejo dobro plačana služba, harmonična družina in topel družinski dom, skrbno opremljen z vsakovrstnimi potrošniškimi dobrinami), začelo resno dvomiti o zaželenosti ali smiselnosti tovrstne življenjske teorije in prakse: »Is this all there is?« (Betty Friedan, *The Feminine Mystique*). Sociologija deviantnosti, katere najbolj priljubljen predmet preučevanja je bil *demi-mond* (na primer homoseksualci, uživalci prepovedanih drog, duševni bolniki, alkoholiki, klošarji in drugi »posebneži«), si je prizadevala problematizirati predvsem samoumevnost normativne ali vrednostne ločnice med tistimi, ki upoštevajo veljavne norme (*law-abiding*), in onimi, ki jih kršijo, oziroma nasploh med »normalnimi« in »odklonskimi« posamezniki, za nameček pa je izvedla še retorično silovit napad na »ortodoksno« (pozitivistično) kriminolo-

ško trdnjavo, posebej na teorije, ki prikazujejo »kriminalca« kot inferiorno bitje in pojasnjujejo njegovo vedenje s kulturnim primanjkljajem (na primer z neuspehim ali nezadostnim ponotranjenjem dominantnih vrednot in veljavnih norm, podkletenih z širokim in globoko zakoreninjenim družbenim konsenzom). Vidimo torej, da je bila sociologija deviantnosti – s svojo bolj ali manj dosledno dekonstruktivistično in antiesencialistično držo – pravzaprav že postmoderna teorija *avant la lettre*, saj je odločno nasprotovala samoumevnim »binarnim« nasprotjem (na primer med zdravim in bolnim, podružbljenim in nepodružbljenim, kulturnim in nekulturnim, civiliziranim in barbarskim, razvitim in atavističnim, socialnim in antisocialnim, družbeno želenim in neželenim, dobrim in slabim, problematičnim in neproblematičnim, smiselnim in nesmiselnim, dovoljenim in prepovedanim ...), po drugi strani pa je vztrajno zatrjevala, da družba nikakor ni kulturno monolitna ali homogena, ampak je v vrednotni in normativni optiki »inherentno« (in celo neodpravljivo) pluralna, raznolika ali raznovrstna. No, dovolj očitno pa je tudi to, da je že sociologija deviantnosti namenila prav posebno pozornost ravno kulturi (»aparatu« za produkcijo pomena ali osmišljanje zunanega in notranjega pojavnega sveta), tj. kompleksnemu fenomenu, ki se kaže kot: (a) »cement« sleherne socialne formacije (oziroma simbolno in imaginarno »lepilo«, ki povezuje njene člane); (b) vir ustvarjalnosti, inovativnosti, igrivosti in ne nazadnje tudi upiranja, na primer ideološkim konstruktom, ki obstoječe »stanje stvari« mistificirajo kot nekaj, kar je naravno, neizbežno ali obče sprejemljivo (in celo želeno).

Sociologija deviantnosti, na katero se (ne)posredno opira »kriminologija kulture«, obsega sicer dve temeljni raziskovalni usmeritvi, namreč teorije o subkulturah (ki preučujejo kulturno poreklo odklonskih vedenjskih vzorcev in pomen, ki ga imajo ti za neposredne akterje) ter teorije o etiketiranju (ki obravnavajo formalne in neformalne reakcije na deviantne pojave in njihove protagoniste). »Subkulturo« bi lahko, vsaj v grobem, opredelili kot kolektivno/interaktivno – oziroma bolj ali manj inovativno ali kreativno – rešitev za (pogosto statusne) probleme, ki jih na podoben način občutijo in dojemajo njeni člani (katerih strukturni »skupni imenovalec« so lahko starost, spol, razredna, etnična, rasna, institucionalna, poklicna ali navijaška pripadnost, geografska lokacija ali versko prepričanje). »Člane« določene (na primer mladinske) subkulture povezujejo skupne prvine, kot so vrednotna/normativna »pričakovanja« (ki določajo, kdo je *in* – ali zares *cool* – in kdo je *out*, ne nazadnje pa tudi to, kdo je zgoraj in kdo je spodaj v hierarhiji ugleda ali priljubljenosti), na-

čin jezikovnega izražanja/komuniciranja, *image* ali *look*, modni fetiši, glasbena zvrst, ki se šteje za *must*, tabuji, kulti, idoli, rituali, stališče do dela, spolnih vlog (oziroma praks) in potrošniških dobrin, življenjski slog, lokacije, kjer se preživlja prosti čas ... Subkulture običajno niso statične ali zgolj vase zazrte »entitete«, ki bi bile hermetično izolirane druga od druge (in nato še vse skupaj od »matične« ali dominantne kulture, ki je pravzaprav njihovo neizbežno izhodišče), ampak se nenehno spreminjajo, rojevajo in odmirajo, prekrivajo druga drugo in vplivajo druga na druga (konec koncev pa neredko tudi na *mainstream*). Po drugi strani pa teorije o etiketiranju izhajajo iz domneve, da ni nikakršne »objektivne realnosti«, ki bi jo lahko zgolj preprosto (oziroma bolj ali manj naivno) »reflektirali« ali preučevali z metodami »pozitivističnih« (po merilih naravoslovja oblikovanih) družboslovnih znanosti. To, kar »obstaja«, je zgolj proces, nenehen tok akcij in reakcij ter seveda plimovanje pomena, ki se spreminja v odvisnosti od akterjev (oziroma njihovih vsakokratnih »perspektiv«), občinstva, prostorske lokacije in zgodovinske situacije. To pa logično implicira, da tudi »deviacija« ni nikakršno objektivno dejstvo, ki zgolj prostodušno čaka, da bo vpisano v kriminološki »katalog« in analizirano (oziroma opisano, izmerjeno, razloženo in nadzorstveno obravnavano) kot neke vrste naravni pojav (in torej ne kot človeška/kolektivna »kreacija«, ki temelji na subjektivnih definicijah, interpretacijah in vrednostnih sodbah, katerih družbena »teža« pa je seveda v teoriji in praksi precej različna). Pomislimo na pitje alkoholnih pijač. Na to priljubljeno rekreativno dejavnost se navezujejo zelo različne »etikete« (oziroma pomenske konstrukcije), ocene (na primer odobravanje ali zavračanje), čustvene reakcije (na primer gnus, strah, tesnoba, radovednost ali veselje), občutja (užitek ali neugodje) in nadzorstvene ureditve (na primer prohibicija, regulacija, toleranca, »nevtalizacija« ali »ignoranca«). Po drugi strani pa je tudi tako imenovano »resno« pitje (ki smo se mu naučili reči »alkoholizem«) mogoče interpretirati in (aktivno ali reaktivno) nadzorovati na različne načine, na primer kot moralni, medicinski, psihiatrični, pravni ali verski oziroma individualni ali družbeni (na primer ekonomski, politični ali kulturni) problem. Še več, redno in intenzivno uživanje alkohola je lahko: (a) znamenje mladostnikove odraslosti in simbol »prave« moškosti; (b) kazalnik posameznikove značajske šibkosti, slabotne volje, kratkoročne usmerjenosti (nezmožnosti odlaganja naglo minljivega zadovoljstva), nesposobnosti ali nezmožnosti učinkovitega reševanja življenjskih problemov, pomanjkljive inteligence, zdravstvene neosveščenosti ali npravne neodgovornosti; (c) svareči znanilec bližajoče se šolske in poklicne neuspešnosti, brodoloma v ljubezenskem razmerju ali trpkega zloma družinske celice; (č) reperkusija travmatičnih (»nepredelanih« ali nepreseženih) doživetij iz otroštva. In tako naprej.

Videti je, da ponosni očetje »kriminologije kulture« še posebej cenijo ideje, ki sta jih v zakladnico sociologije deviantnosti prispevala Gresham Sykes in David Matza (ikona »naturalistič-

nega« pristopa, ki ga odlikuje dovzetnost za upoštevanje emocionalnih, pomenskih in eksistencialnih razsežnosti odklonskih aktivnosti). Razlogi so vsekakor na dlani. V odmevnem članku z naslovom Tehnike nevtalizacije: teorija o deviantnosti (1957) avtorja dokazujeta, da v splošnem ni opaziti velikega prepada med normalnimi/lojalnimi in deviantnimi/kriminalnimi posamezniki. Po njunem mnenju mladoletni prestopniki, ki sta jih preučevala, v glavnem niso abnormalne osebnosti. In še več, njihovo kriminalno vedenje ne izraža iz »kulture bande« (Albert Cohen), »žariščnih zanimanj delavskega razreda« (Walter Miller) ali katere od deviantnih subkultur, ki sta jih identificirala Cloward in Ohlin v vplivni knjigi *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs* (1960). Zanje namreč ni značilna vraščenosť v to ali ono deviantno subkulturo ali alternativni vrednostni sistem, marveč predvsem specifičen »motivacijski besednjak« (Mills) oziroma »kulturno delo«, ki razrahlja njihove ponotranjene vezi s konvencijo (tj. artikulacija »pripovedi«, ki opravičuje ali upravičuje konkretno/partikularno dejanje, ki je sicer *in abstracto* prepovedano). V redu. Toda to še zmeraj ne pojasni, kaj je pravzaprav tisto, zaradi česar je kriminalno vedenje privlačna opcija (*in the first place*). Odgovor na to vprašanje sta Matza in Sykes razgrnila v članku Mladoletniško prestopništvo in podzemne vrednote (1961): motivacijski vzgib je pogosto želja po zabavi, nevarni/tvegani (adrenalinski) pustolovščini (*thrills*), vznemirljivih doživetjih (*kicks*) ... Ali to, da številni prestopniki zavračajo mezndno delo in cenijo agresivno/nasilno vedenje, vendarle kaže na obstoj specifične deviantne subkulture? Pisca odgovarjata nikalno. Sodita namreč, da so te navidezno odklonske »vrednote« pravzaprav latentna vsebina dominantne kulture, ki torej ne vključuje zgolj formalnih/manifestnih normativnih orientacij (izpeljanih večinoma iz »obveznega repertoarja« etike heteronornnega dela), kot so na primer preudarno odlaganje takojšnje zadovoljitve (v duhu »načela realnosti«), skrbno načrtovanje prihodnosti (službene in družinske kariere), tankovestno upoštevanje birokratskih pravil, »fatalizem« (oziroma močna kontrola nad podrobnostmi, ki jo spremlja dosti slabotnejši nadzor nad zares bistvenimi življenjskimi/eksistencialnimi vprašanji), pogumno vztrajanje v rutinah ali predvidljivih vedenjskih vzorcih, instrumentalno stališče do plačane zaposlitve (»delam, da bi lahko živel, ko je službe konec«), dojemanje trdega/nepopustljivega dela kot vrline in zavračanje telesnega nasilja, ampak obsega tudi *subterranean values*, kot so kratkoročni ali instantni (»diferenčni«) hedonizem, spontanost, egoekspresivnost, avtonomnost (tj. učinkovit nadzor tako nad vedenjem kakor tudi nad njegovo ciljno usmeritvijo ali »smiselnostjo«), doživljanje novih in vznemirljivih izkušenj, ukvarjanje z aktivnostmi, ki imajo cilj »v sebi« (in so zatorej dobre že »kot take«), prezir do mezndnega ali »abstraktnega« dela, občudovanje (in prakticiranje) nasilja ... Skratka: problem deviantnih posameznikov je – vsaj v perspektivi normalne družbe (»moralne« ali »nedolžne« večine) – predvsem v tem, da zasledujejo »podtalne« vrednote

dominantne kulture v neprimernih okoliščinah (na nepravem kraju in ob nepravem času), ne pa v njihovi ciljni usmerjenosti *per se*. Pomislimo samo na fizično nasilje: (a) »civilizirana« družba ga obsoja, a navadno le tedaj, ko je usmerjeno zoper osebe, ki jih dojema kot »nedolžne žrtve« (in katerih normativni status se lahko seveda po potrebi tudi predrugači, celo v zelo kratkem času); (b) miroljubni posamezniki ga zavračajo, vseeno pa ga radi gledajo (kot fikcijo ali realnost – ta razloček je sicer dandanes pogosto zabrisan ali vsaj precej nejasen) in pri tem očitno uživajo, o njem pa tudi sanjajo in fantazirajo; (c) država (monopolist legitimne ali vsaj legalne prisile) ga skuša omejiti, vendar ga hkrati tudi ohranja in spodbuja, saj potrebuje delavce v njegovi neposredni proizvodnji (predvsem v vojaški in policijski – ločnica med njima je v postmodernih časih vsekakor dosti bolj zamegljena kot nekoč); (č) ljudje se pogosto (in upravičeno) bojijo nasilneža, ki pa je v določenih situacijah vendarle predmet odobravanja ali celo občudovanja, na primer tedaj, ko z uporabo sile zavaruje svojo ali družinsko čast (oziroma maščuje doživeto krivico) in *eo ipso* pokaže, da »ima jajca« in je potemtakem nesporno moški »iz pravega testa«. Zato niti najmanj ne preseneča, da je nasilje v takšni ali drugačni komercialni obliki blago, ki se zavidljivo dobro prodaja (skoraj tako kakor seks). In še več, kot pravilno opazajo tudi pisci *Kriminologije kulture*, je za postmoderno kulturo značilno, da »podtalne vrednote«, o katerih sta pisala Matza in Sykes, vse bolj silijo v ospredje, medtem ko se nekdanj manifestne/formalne vrednote industrijske družbe tihotno umikajo v ozadje (ta tendenca je kajpak le ena od razsežnosti na prvi pogled paradoksnе »normalizacije kriminalitete« v sodobnosti).

No, jasno je, da se tudi sociologija deviantnosti opira na omembe vredno sociološko izročilo, predvsem na teorije, ki sta jih izdelala Durkheim in Merton. Oba slovita sociologa sta nedvomno še vedno relevantna tudi v očeh ustvarjalcev *cultural criminology*. Prvi je zanje zanimiv predvsem zaradi trditve, da so osrednje kulturne vrednote kapitalistične družbe tiste, ki povzdigujejo medčloveško tekmovalnost (oziroma čedalje bolj »demokratizirano«, vulgarizirano ali posplošeno konkurenco pri pridobivanju simbolov »socialne distinkcije«), vsiljujejo cilje (in torej tudi statusna merila), ki so nedosegljivi, in s tem spodbujajo normativno neomejene človeške aspiracije, to pa ima za posledico kronično nezadovoljstvo in »bolezni neskončnosti«. Merton pa jih privlači s svojo (nedvomno še vedno tehtno in tudi aktualno) kritiko psihološkega in sociološkega pozitivizma oziroma teorij, ki razlagajo kriminalno (in nasploh deviantno) vedenje bodisi kot posledico posameznikov patoloških dispozicij (ali osebnostnih »potez«) bodisi kot izraz revščine ali slabega družbenoekonomskega položaja. Po njegovem mnenju je namreč epicenter kriminogenih sil v napetosti (*strain*) med »ameriškimi sanjami« (idejo, da sta gmotna uspešnost in vertikalna mobilnost cilja, ki ju lahko s trdim delom doseže prav vsakdo) in strukturnimi omejitvami

dostopa do družbeno sprejemljivih (legalnih ali legitimnih) »sredstev« ali priložnosti za njihovo uresničitev.

Osrednji »predmet« raziskovalne pozornosti kriminologije kulture je kajpak razviden že iz njenega poimenovanja. To so mnogovrstna in nenehno spreminjajoča se razmerja med kulturnimi vsebinami, kriminaliteto (in drugimi motečimi ali »antisocialnimi« vedenjski vzorci) ter mehanizmi družbenega nadzorstva, pri čemer so prav posebnega zanimanja deležni kompleksni (in pogosto tudi konfliktni) procesi (po)ustvarjanja (ali spreminjanja) pomenskih konstrukcij, predstav, vrednostnih ocen in čustvenih odzivov, ki se lepijo na omenjene pojave. Še bolj preprosto povedano: kriminologi kulture želijo po eni strani obravnavati (in po možnosti »razumeti«) zločine in deviacije kot subjektivno doživeto/dojeto realnost in po drugi strani pokazati, kako se oblikujejo kolektivna pojmovanja in (ne)formalne reakcije nanje (v tem pogledu je *cultural criminology* zamišljena kot sinteza med teorijami o kulturah in teorijami o etiketiranju, s čimer nadaljuje – oziroma ponovno oživlja – znanstveni projekt, ki sta ga sicer inavgurirala že *National Deviancy Conference* daljnega/mitskega leta 1968 in *Centre for Contemporary Cultural Studies* na Univerzi v Birminghamu). Kriminologijo kulture privlači, skratka, »the politics of meaning« in ravno ta »objekt poželenja« nemara še najbolj nazorno razkriva njeno v oči bijočo postmoderno naravo: svet se v njeni optiki namreč ne pojmuje več kot »neznanski skupek blaga« (Marx), vključno s poblagovljeno/postvarelo delovno silo, ampak predvsem kot kalejdoskop znakov, simbolov, »jezikovnih iger«, interpretacij in medijskih podob. To, kar »kulturni« kriminologi nepopustljivo napadajo, pa je kriminološki *mainstream*, predvsem z mrzličnim zbiranjem »dejstev« in »števil« obsedeni pozitivizem, vključno z njegovo tržno različico/izpeljanko, ki je teorija racionalnega izbiranja/odločanja. Priznati je treba, da tarča njihovih ostrih, ironičnih in neredko dokaj jedkih kritik vsekakor ni izbrana povsem »nezasluženo«. Pisce, denimo, še posebej moti specifičen žanr pisanja člankov, ki se je sicer že dodobra uveljavil v vodilnih (in baje uglednih) kriminoloških revijah: članki se začnejo s površnim pregledom literature, sledita obsežna obravnava metodologije in sofisticirana statistična analiza, vse skupaj pa se sklene s kratko predstavitvijo »rezultatov« (*And that's all, folks!*), medtem ko razvrednotena teorija čudežno izhlapi neznano kam, z njo vred pa še kritična angažiranost. To, kar šteje, je pač – hočeš ali nočeš – objava »kot taka«, in pa seveda »točke«, dobrina *sine qua non* za postmodernega raziskovalca, ki si hoče z »raziskovalnim delom« prislужiti vsem nam tako ljubi kruhek. No, še kako prav pa pride tudi kakšna dobra klobasa, ki se je gotovo ne bi branili niti vsaj za anglosaksonski svet »ultrakritični« kulturni kriminologi. Nič, tudi raziskovalci smo le ljudje ... Le klobase so neredko dosti več kot samo klobase, kar pa seveda ne pomeni, da niso dobre (dodatna težava pa je še v tem, da nas tako dobro gledajo).

Zoran Kanduč

Peter Sloterdijk: Srd in čas - političnopsihološki poskus

Prevod Slavko Šerc; spremna beseda Bojan Žalec; Študentska založba, Ljubljana 2009, 347 strani.

Najprej opozorilo: naj vas naslov knjige, ki jo je spisal Peter Sloterdijk, nikar ne zavede. Sloviti nemški filozof namreč ne razpravlja zgolj o srd, tj. afektu (jeze), ki »je najbolj grozljiv in človeški hkrati« (in ki ga patetično omenja – tako rekoč s »prvo besedo evropskega izročila« – že začetni verz Homerjeve Iliade: »Srd opevaj, kraljica, Ahila, sina Peleusa ...«). To intenzivno čustvo obravnava v razmerju do celotne strukture ključnih motivacijskih spremenljivk, ki označujejo ali določajo *conditio humana*. V polju človeške duševnosti razloči dve temeljni sili: eros in thymós oziroma erotično in timotično energijo. Prvi pol (dinamiko libida) je sicer precej podrobno opisala in razložila že psihoanaliza: erotična nagnjenja (»poželenja«) kažejo poti do »objektov«, ki nam manjkajo (in z lastništvom ali bližino katerih se počutimo »izpopolnjeni«) oziroma nas privlačijo ali vzbujajo (in nam *eo ipso* ustvarjajo »apetit«). Sloterdijk pa nameni posebno pozornost drugemu polu človekove duše, tj. njenim »timotičnim« prvinam, kot so potreba po ponosu in veličini, težnja po samopotrjevanju, volja po uveljavitvi (»ambicija«), visoka samozavest, samospoštovanje, občutek za pravičnost, dostojanstvo in čast, hlepenje po slavi, želja po pri(po)znanju, pripravljenost za zgražanje, ogorčenost, maščevalnost, zavist, ljubosumnost, zamera ... In v to kategorijo pa sodi slednjič tudi »srd«, ki izvira iz porazov, povezanih s stremljenji po uspehu, ugledu, priznanju, prestižu in drugih podobnih »vrednotah«.

No, zdaj je verjetno že dosti bolj jasno, zakaj je *Srd in čas* delo, ki je nesporno relevantno tudi iz kriminološkega (ali viktimološkega) zornega kota. Timotični vzgibi so namreč pogosto manifestni (ali pa vsaj latentni oziroma »podtalni«) vzgibi tako kriminalnega vedenja kakor tudi povračilnih sankcij, tj. maščevanja ali kaznovanja. Res pa je, da so neredko prezrti (ali zatajeni). To ne preseneča, če upoštevamo, da je kapitalistično gospodarstvo izrazito »erotizirano«, saj temelji na stremljenju po osvojitvi, polastitvi, posedovanju, dobičku (običajni ali normalni cilj investicije je, da se dobi nazaj več, kot je bilo vloženih sredstev) in pohlepem kopičenju zaradi kopičenja (oziroma akumulaciji brez cilja in konca). To pa velja kajpak tudi za potrošniško kulturo (teorijo in prakso). Sloterdijk ocenjuje, da se ravno postmoderni potrošniki še najbolj približajo sprva povsem neverodostojnemu konstruktumu *homo oeconomicus*. Zgolj potrošnik je namreč tisti, ki ne pozna ali naj ne bi poznal nobenega drugega poželenja kakor tistih, ki izhajajo iz erotičnega »dela duše«. V tej luči se ne kaže čuditi komercialnemu/oglaševalskemu instrumentaliziranju golote (oziroma seksualnosti nasploh), saj je ta vselej poveza-

na z napadi na poželenje (ki pa vendarle niso nujno neubranljivi, zakaj posameznik jih lahko tako ali drugače prestreže, na primer s trajno ironijo ali naučeno ravnodušnostjo). Kljub temu pa Sloterdijk usmeri svojo (in seveda bralčevo) pozornost predvsem na tokove prosto plavajoče nezadovoljnosti, ki izvira iz »timotičnega nemira«, na katerega so človeška bitja obsojena tudi v liberalni in demokratični družbi, ki implicira vzajemno pri(po)znanje vseh kot enakovrednih/enakopravnih članov politične skupnosti (oziroma države), kar pa je vse preveč formalno in nespecifično, da bi posamezniku odprlo dostop do »srečne zavesti« in preprečilo »metaforične vojne« med ljudmi, ki ne morejo nehati stremeti po priznanjih, ki se izražajo, denimo, v prestižu, blagostanju, spolnih prednostih ali intelektualni superiornosti. Ker je tovrstnih dobrin vselej premalo za vse zainteresirane, se pri podrejenih (manj ali prav nič uspešnih) – še toliko bolj pa pri resnično zapostavljenih in *de facto* izključenih – tekmečih zbira velika zaloga zavisti, zamere in nejevolje. Sloterdijk opozarja, da bolj ko je »družba« v svojih osnovnih značilnostih/potrebah pomirjena, toliko bolj pestro se razcveti zavist »vseh proti vsem«, kandidate za boljša mesta (v hierarhiji ugleda) pa zaplete v pravcate miniaturne vojne (oziroma prestižne boje), ki neredko prežamejo vse ključne življenjske aspekte. Prednost »odprte družbe« je po njegovem mnenju predvsem v tem, da lahko v njej zavist nenehno poraja alternativne prednostne pozicije, na primer v čedalje bolj diferenciranem kulturnem in medijskem sektorju ter v športu. Pisec v zvezi s tem opozarja, da je stari svet poznal sužnje in nesvobodne tlačane (nosilce »nesrečne zavesti« svojega časa), moderna pa je iznašla poraženca, tj. figuro, ki jo srečamo na pol poti med včerajšnjimi izkoriščanimi ter današnjimi in jutrišnjimi odvečnimi (čeravno *de iure* svobodnimi) prodajalci delovne sile. Več kot očitno je, da se vsi poraženci ne pustijo pomiriti z namigom, da njihov družbeni status ustreza njihovi razvrstitvi v tekmovanju. Mnogi – zlasti tisti, ki so prepogosto ali celo nenehno poraženci – sodijo, da niso imeli nikdar prave priložnosti, da bi sodelovali v tekmi. Njihova zamera pa ni usmerjena samo proti zmagovalcem, ampak se utegne obrniti tudi proti pravilom igre oziroma tekmovanju »kot takemu«. To pa je že politično precej nevarna situacija, ki se lahko *in extremis* sprevrže tudi v nasilno maščevanje poražencev – oziroma izkoriščanih, zatiranih, ponižanih ali prezrtih – nad domnevnimi ali resničnimi sovražniki.

Sloterdijk trdi, da je »resentiment« (Nietzsche) – ali naderjenost za zamerljivost – pravzaprav najbolje porazdeljena stvar na svetu. Človek je pač žival, ki z marsičem ne more opraviti:

marsikaterega od spominskih strupov ne more izločiti (ali psihično »prebaviti«) in trpi zaradi vtisnjenih izkušenj neprijetne vrste. Spomin v tem pogledu ne pomeni samo spontanega dosežka notranje časovne zavesti, ki se zmore z »retencijo« (oziroma z notranjo samodejno funkcijo njenega pridržanja) nekaj časa upirati takojšnjemu pogreznjenju živetelega trenutka, ampak je povezan tudi s pomnilniško dejavnostjo, ki omogoča povratak na pretekle teme, scene in probleme, ne nazadnje pa implicira še prisilno (»zasvojenost«) vključevanje v starejše bolečinske pentlje. Sicer pa je navsezadnje že »ljudska viktimologija« dokaj dobro poučena o reakcijah poškodovanih. Žrtvam krivice in poraza se tolažba v pozabi neredko zdi povsem nedosegljiva in kot taka tudi nezaželena, celo nesprejemljiva. Iz tega sledi, da se razburkanost resentimenta porodi v trenutku, ko se užaljeni odloči, da se bo vrgel v užaljenost (kakor da bi bilo to čustvo neke vrste izbor): pretirava z bolečino, da bi jo naredil znosno, iz depresije trpljenja se povzdigne v »objestnost klavnega počutja«. Sloterdijk take reakcije nadgradi s tezo, da je »svet« pravzaprav ime za kraj, kjer ljudje neizogibno kopičijo spomine nerazveseljive vrste, spomine na rane, užaljenosti, žalitve in vse mogoče epizode, zaradi katerih bi pozneje radi dvignili pest. V tem smislu so tudi vse kulture – javno ali vsaj prikrito – vedno tudi arhivi kolektivnih travm (zaradi česar avtor meni, da bi morali ukrepi za izbris ali zajezitev tlečih spominov trpljenja spadati k modrostnim pravilom sleherne civilizacije).

Pri odprtih telesnih poškodbah pride kri v stik z zrakom, narkar biokemične reakcije povzročijo njeno strjevanje, s čimer se sproži občudovanja vreden proces (samo)ozdravljenja, ki spada k (pra)stari biološki dediščini človeške živali. Pri moralnih poškodbah pa pride duša v stik z (ne)namernimi okrutnostmi drugih akterjev, kar vodi v spontani protest in zahtevo, da se ranitelj takoj pozove k odgovornosti, ali (če to ni mogoče) v sklep, da bi si ob pravem trenutku priskrbeli zadoščenje. Možne pa so seveda še druge psihične reakcije, na primer umik vase, resignacija, preinterpretiranje travmatične scene (na primer na način, ki iz nje naredi nekaj neresničnega), ponotranjenje rane kot nezavedno zaslužene kazni ali celo mazohistično oboževanje agresorja. Ob tej domači lekarni za zdravljenje užaljenega/prizadetega »sebstva« (*self*) so budisti, stoiiki in kristjani dodatno razvili še moralne vaje, s pomočjo katerih naj bi bila ranjena psiha sposobna preseči (»transcendirati«) krogotok žalitve in maščevanja. No, moralnega celjenja ran se niso polastile samo vsakdanje modrosti in religije. Tudi »civilna« oziroma politično organizirana/urejena družba ponuja različne simbolične terapije. Že od antike skrbi na primer za ustanovitev sodnih postopkov, katerih cilj je, da se žrtvam nasilja in krivice pred zbranim ljudstvom obetajo poprave/odprave škode. S takšnimi procedurami se vedno neugodno kipenje maščevanja (s)preobrača v pravičnost. Tako kot obstaja gnojna rana, s katero postane zlo kronično in splošno, obstaja tudi psihična in moralna rana, ki se ne zapre in povzroča lastno pokvarjeno časovnost (oziroma slabo neskončnost ne-

odpravljenih tegob). Z drugimi besedami: proces brez sodnega zadoščenja utegne v tožniku priklicati občutje, da se mu je povzročena krivica po postopkovni poti le še povečala. Kaj storiti, če pravno pot doživiš kot zmoto? Ali se tedaj ne vsiljuje misel, da naj srd presodi kar sam in kot lastni sodni izvrševalec (ali celo kot samooklicani eksekutor) potrka na vrata žaljivca? Sloterdijk opozarja, da za to možnost pričajo številni primeri iz novejših in starejših dobe. Iskanje pravice namreč že od nekdaj poraja drugo, divje sodstvo, v katerem želijo biti razžaljeni ali ponižani hkrati sodniki in izvrševalci. Pisec pa doda tej ugotovitvi še močnejšo tezo. Po njegovem mnenju je šele začetek moderne iznašel romantiko jemanja pravice v svoje roke (oziroma »kult ekscesnega maščevanja«). Medtem ko globalni vlak civilizacije meri na nevtralizacijo junaštva (»heroizma«), marginaliziranje vojaških/bojevnih sposobnosti in pedagoško podpiranje miroljubnih afektov, se v masovni kulturi razsvetljene dobe odpira dramatična niša, v kateri je čaščenje maščevalnih kreposti prignano do bizarnih višin. Seveda je že antika poznala velika maščevalna dejanja (spomnimo se le Orestovega besa in Medejinega divjanja, ki kaže, kako naglo lahko ženska psiha preteče pot od bolečine prek blaznosti do zločina), vseeno pa se v enem od ključnih del atenskega gledališča, *Evmenide*, s katerim se zaključuje Ajshilova trilogija Atridov, zgodi popoln prelom s starejšo kulturo maščevanja, ki jo zamenja politična skrb za pravičnost, ki preide v roke meščanskih sodišč. Sloterdijk ocenjuje, da v knjigah starega veka resda lahko najdemo celo vrsto napotil na elementarno silo srda in vojne pohode maščevalnega besnenja, a po drugi strani le malo ali nič na pol resne igre z maščevalno romantičnim ognjem, ki postaja šele od 18. stoletja prevladujoč motiv v nastajajoči meščanski kulturi (predvsem seveda v zgodbah o »divjih razsodnikih«, ki vračajo milo za drago zaradi neke žalitve ali krivice in ki v nepravilnih časih ali izrednih razmerah zastopajo »boljši« zakon).

Srd – ne glede na to, ali se pojavi eksplozivno/hipno ali kronično/daljnovidno – črpa iz presežka energije, ki stremi h koncentrirani porabi. Srd, ki se razbesni v kazniva dejanja, je pogosto imanentna podmena, da je na svetu premalo trpljenja. Ta »premalo« izhaja iz sodbe, da so si specifične osebe ali kolektivi v določenih situacijah »zaslužili« trpljenje, a ga niso dobili. Pri takih »neupravičeno netrpečih« odkrije nosilec srda svoje najbolj prepričljive cilje. Ne more se namreč sprijazniti s tem, da je bolečina do neznosnosti neenakomerno porazdeljena (bodisi lokalno bodisi globalno). Od tega »preveč«, kar se je nakopičilo pri njem samemu, hoče pošteno mero vrniti nekaznovanemu povzročitelju. Prežet je z gotovostjo, da nekaznovane krivice (brez bolečine) označuje akutna pomanjkljivost: za njihovo popolnost manjka še ustrezna doza trpljenja. In ravno maščevalec poseduje to, kar jim manjka: v odnosu do njih hoče postati dajalec ali celo razsipnež, in sicer tudi tedaj, ko mora sprejemnikom svoje darove vsiliti (to, da se otepajo tovrstne obdaritve, daje srd, in sovraštvu dodaten motiv, da bi se obrnil

na ogovorjene). Sloterdijk poudarja, da obstaja očitna povezanost med srdom in ponosom, zaradi katere jeza sama sebi izstavi »moralno legitimacijo«: višji ko je faktor ponosa v srdu, bolj učinkovito preide »Ti smeš« v »Ti moraš«, zaradi česar je dokončno motivirano dejanje srda tisto, ki samo sebe občuti kot izvajanje brezpogojno potrebne in zlahkne nujnosti (empirični zgledi so maščevalni umori v družinskem okolju ter religiozne in etnične/nacionalne vojne). Pri srdu je v igri intenziven obrat k naslovniku (dosti bolj kakor pri zavisti, ki največkrat cilja na ponižanje in razlastitev). Prispevek bolečine se običajno dostavi na natančen naslov, zgodi pa se tudi, da darilo strelja čez neposrednega prejemnika in prizadeva tudi njegove soljudi. Ko pa srd postane sovraštvo, se pojavijo tudi ustrezne spremljajoče ideološke tvorbe (oziroma pojmovna fiksiranja), ki so najboljše konzervirajoče sredstvo za bolj ali manj efemerne vzgibe. Še drugače (in nemara bolj preprosto) rečeno: kdor si želi zapomniti svoj srd, ga mora ohraniti v idejnih konzervah sovraštva. Sloterdijk opozarja, da z razvojem »kulture sovraštva« srd dobiva obliko »projektov«, ki se jim posreči, da stabilizirajo »temne energije« v daljših časovnih obdobjih. Še več, spomni na storjene krivice in namere (ali načrti) maščevanja se lahko prenašajo z generacije na generacijo. To pa pomeni, da se izoblikuje avtentično »gospodarstvo srda«, znotraj katerega se ta čustvena »dobrina« ne kopiči naključno in se ne zapravlja priložnostno, marveč se spreminja v premet specifične produkcije in nege, ki ima obliko jasnovidno načrtovanih političnih projektov, na primer svetovnozgodovinske revolucije v korist vseh izkoriščanih, zatiranih, ponižanih in razžaljenih. Iz projektne oblike srda nastaja maščevanje. Sloterdijk ocenjuje, da lahko zahtevo po maščevanju mirno štejejo za enega od najbolj nerazveseljivih človeških vzgibov. Po drugi strani pa ugotavlja, da je posameznik, ki nosi v sebi neizpolnjeno željo po maščevanju, do nadaljnjega varen pred vprašanji smisla. Globoka preprostost maščevanja namreč zadovolji vse preveč človeško potrebo po močni motivaciji. Maščevalcu ostane prihranjena tudi »stiska zaradi nepotrebnosti«, za katero je Heidegger trdil, da je značilna za človeško eksistenco, ki jo je pustil na cedilu »smisel za potrebnost«. Z drugimi besedami: po zaslugi maščevanja se uresničuje »utopija motiviranega življenja« v okolju, kjer je vedno več ljudi zajetih z občutkom, da niso izpolnjeni. Sloterdijk poudarja – in to je tako rekoč osrednja teza njegove političnopsihološke analize –, da je mogoče projektne srde (oziroma »jemanje pravice v svoje roke«) nadgraditi tudi v »bančno obliko«. S tem misli na odpravo »lokalnih premoženj srda« in razpršenih projektov sovraštva v razširjeno instanco, katere naloga je, da služi kot zbirno mesto in agencija za vlaganje »mračnih timotičnih« energij (seveda pa tudi upanja in svetlih idealov) v skupne dolgoročne operacije. Če je gospodarstvo srda povzdignjeno do bančne ravni, zapadejo na primer anarhistična podjetja malih lastnikov tega afekta in lokalno organizirane besneče skupine hudi kritiki, hkrati pa se z izboljšano organizacijo izvede tudi racionalizacija maščevalnih energij: čista impulzivnost, vandalska

ali huliganska razdiralnost, »točkovno« upiranje in eksplozivna napadalnost se morajo umakniti čakanju na »končni spopad« z družbo ali svetom »kot takim«, tj. na Revolucijo. Sloterdijk dokazuje, da revolucija (v najširšem pomenu besede) ne more biti stvar resentimenta izoliranih/privatnih oseb (čeprav lahko tudi takšni afekti v kritičnem trenutku pridejo na svoj račun), ampak implicira ustanovitev »banke srda, ogorčenja in protesta« (ter njenih nameščencev, »poklicnih revolucionarjev«), katere investicije morajo biti temeljito premišljene, podobno kot vojne operacije pred odločilno bitko ali ukrepi svetovnega koncerna pred sovražnim prevzemom tekmeča.

Prispeli smo do temeljne poante: to, kar očitno najbolj muči nemškega filozofa, je revolucionarna teorija in praksa, tj. komunistične revolucije, ki so jih izpeljale levčarske »banke srda« (posebej v Rusiji in na Kitajskem). Zdi se, da je zanj »komunizem« (ki ga imenuje tudi »levi fašizem«) nesporno najhujše zlo 20. stoletja, tako rekoč absolutno Zlo, ki je bilo po njegovem mnenju neprimerno bolj genocidno, teroristično in destruktivno kakor fašizem ali nacizem, ki ju označi kot »socializem brez proletariata«, »egalitarizem na ljudski podlagi« ali »nacionalni zbiralnik srda« (kapitalizem kot tak se pri tem preštevanju mrličev pač uvidevno razblini v nevidno in zatorej varno/neproblematično ozadje). *Rdeči teror* je – v avtorjevo veliko zadovoljstvo – *passé*: v postmodernem obdobju ni več zbirališč srda in ogorčenja zaradi svetovne perspektive (oziroma omembe vrednih radikalnih strank ali mednarodnih protisistemskih/opozicijskih gibanj). »Pravični bes ljudstva« povzročata le nezadovoljno šumenje in izolirana ali sporadična (pogosto »amorfnost negativistična«) izrazna dejanja (celo negativna utopija, pričakovanje svetovne naravne katastrofe, ni sposobna ustvariti vseobsegajoče obzorje zavezujočih prelomov). Pisca to ne čudi, saj sprejema tezo o »koncu zgodovine in poslednjih ljudeh« (Francis Fukuyama). Skrbni ga le še »islamska nevarnost«: ali lahko politični islam (kot zastopnik »duhovno in materialno zapostavljenih revežev« in kot »srce brezsrčnega sveta«) postane nova »svetovna banka srda« (zbiralno mesto postkapitalističnih energij)? Sloterdijk o takem razpletu sicer dvomi. Po drugi strani pa seveda opazuje vznik »novega socialnega vprašanja«, ki bi ga po njegovem mnenju razrešil že »posthistorični kompromis med kapitalom in delom«, na primer ukrotitev špekulativnega denarnega gospodarstva (»kobilčarskega kapitalizma«), hitra implantacija lastninsko-podjetniških struktur v državah v razvoju in razširitev socialne države v nadnacionalno dimenzijo.

Tako torej o aktualni psihopolitični situaciji v svetu razmišlja »prva filozofska glava« (Žalec) v veliki Nemčiji. Obhaja me rahlo nelagodje ob domnevah, kaj vse se pleče šele v manj eruditskih (in »nefilozofskih«) nemških glavah.

Zoran Kanduč

Sharon Shalev: Supermax - Controlling risk through solitary confinement

(Supermax – nadzor tveganja z zapiranjem v samico), Cullompton, Portland, Willan 2009, 271 str.

Kritična in empirično izvrstno podkrepjena knjiga o izolaciji in osamitvi »najhujših med najhujšimi« in »najbolj zlobnih med najbolj zlobnimi« v »zaporu znotraj zapora« oziroma v maksimalno varovanem »supermaks« zaporu šokira. Osamitev v celičnem sistemu, združene z najnovejšimi tehnologijami nadzora in podkletene z menedžersko ideologijo, so krute in neobičajne (dodatne) kazni pri kazni odvzema prostosti. Supermaks s tem, ko združuje vrhunsko tehnologijo nadzora z namenoma kruto arhitekturo, razčloveči, poživini, atomizira, poneumlja in psihotizira svoje stanovalce. Ko postanejo zaporniku lasten urin in iztrebki edino »orožje« individualnega upora (t. i. »gassing« zaporskega osebja) in ko kolektiven upor zaradi arhitekturne (celične in blokvske) zasnove sploh ni mogoč (komunikacija med zaprtimi je onemogočena), smo globoko v vulgarnem gulagu zahodnega sloga oziroma »proto-tehno-fašističnih arhitekturnih mokrih sanj« (Levasseur).

Knjiga Supermax izpod peresa avtorice Sharon Shalev je bila nagrajena z nagrado *British Society of Criminology* za leto 2010. Strukturirana je jasno in pregledno, temelji na intervjujih z zaporniki, zaporskim osebjem in drugimi udeleženci ameriškega industrijskega zaporskega kompleksa ter na obsežni analizi notranjih pravil in prakse zaporskega dela. V devetih poglavjih avtorica obravnava vse pomembne vidike supermaks doktrine, od analize zaporskih pravil, ki določajo velikost in vsebino daril obiskovalcev, do psihosocialnih učinkov zaporske arhitekture. Glavno sporočilo je kritično: v supermaks zaporih smo priča izolaciji ljudi, ki je še najbolj primerljiva z zapiranjem nevarnih zverí. Vse to početje se izvaja s pomočjo prava, birokratske organiziranosti, sodobne arhitekture in visoke tehnologije, torej ob spoštovanju »črke zakona« ter arhitekturne in poslovne etike. Pravo, arhitektura in visoka tehnologija te brutalnosti prenesejo brez večjih zadreg.

V uvodnem delu avtorica opredeli fenomen supermaks zapora in predstavi obstoječe raziskave in lastno metodo (1. poglavje). Zgodovinski uvod v individualne izolacijske oblike prestajanja kazni zapora (2. poglavje) ni predolg in je glede na cilj knjige zelo informativen. V njem avtorica predstavi zgodovino celičnega prestajanja kazni zapora in spremljajoče (in spreminjajoče se) argumente zagovornikov. Predstavi akterje in faktorje ekspanzije supermaks modela v ZDA (3. poglavje) ter se naveže na splošne kaznovalne trende v ZDA in posebej na ekonomske interese lokalnih skupnosti, podjetniških iniciativ ter poklicnih interesnih skupin, ki promovirajo to obliko

zapiranja. Pri analizi ideologije supermaks izolacije (4. poglavje) predstavi implicitne cilje in vloge, ki naj bi jih uresničevalo takšno zapiranje. Birokratizacijo nadzora (5. poglavje) kot ključno programsko orodje dejavnosti zapiranja (imenuje jo »software zapora«) zoperstavi arhitekturnem dizajnu (6. poglavje) in fizičnim atributom zaporskega okolja (»hardware zapora«). Oba dela (*software* in *hardware*) sta osredotočena izključno na zagotavljanje varnosti v zaporu. Izkušnja prestajanja kazni zapora v celici (7. poglavje) je odvisna od dejavnikov, kot so dovoljene aktivnosti zapornika, pravil o predmetih, ki jih ima lahko obsojeni pri sebi, predpisanih rutin osebne higijene, dovoljene frekvence in načina obiskov, knjižnične ponudbe, rekreacije itn., ki jih avtorica nazorno in kritično predstavi v nesuhoparnem slogu. Dinamiko nadzora (8. poglavje) sestavljajo socialnopsihološki procesi med skupinama paznikov in zapornikov, za kateri je značilno, da ne komunicirata, če pa komunikacija že obstaja, je neosebna in zmanjšana na najmanjši mogoči minimum. Supermaks avtorica oceni v sklepnem poglavju (9. poglavje). Na enem mestu predstavi njegovo človeško, finančno in družbeno škodo: socialna izolacija, zmanjšana okoljska stimulacija oziroma senzorna deprivacija (odsotnost zvokov in naravne svetlobe) in totalna izguba nadzora (totalni vsakodnevni štiriindvajseturni nadzor s kamerami, ki ne dopušča nobene zasebnosti) povzročajo nasilje (v prvi vrsti paznikov nad obsojenimi) in psihično pohablja zapornike. Ti se v veliki večini še po prestani kazni zapora ne morejo dejavno vključiti v življenje in zaradi psihičnih poškodb tudi na prostosti praviloma preživijo preostanek življenja v osami skupaj z demoni zaporske izkušnje.

Kaj je torej supermaks (okrajšava za »super-maximum security«)? To je individualna oblika prestajanja zaporne kazni, ki ima za osrednji cilj zagotoviti varnost. V zgodovini zapiranja je osamitev pri kaznovanju zasledovala različne cilje: *kaznovalna* osamitev je strmela k izoliranju, ki naj zaprtemu prizadene čim večjo bolečino. Osamitev je bila enaka kazni. *Zaščitna* osamitev se uporablja kot zaščitni ukrep za zapornika, ki ga ogrožajo sojetniki (na primer za obsojence za kazniva dejanja zoper spolno nedotakljivost ali obsojene nekdanje policiste) ali ki ogroža sam sebe. *Administrativna* osamitev pa doleti zapornika zato, ker pripada določeni kategoriji ali skupini (na primer pripadnik organizirane kriminalne skupine, pripadnik kategorije »zelo rizičnih« posameznikov, »terorist«, »predator«). V to zadnjo kategorijo sodi supermaks model.

Supermaks je nadpomenka različno pozitivnopravno poimenovanih oblik prestajanja kazni zapora, ki jih družijo več skupnih značilnosti. Uporaba tega pojma je v ameriških zveznih državah nezaželena. Takšne zapore in enote raje označujejo s sterilnimi označbami, kot so »posebne nadzorne enote«, »intenzivne enote«, »posebne enote upravljanja«, »enote varnostnih prebivališč«, »enote za dolgotrajno segregacijo« ali »popravljalni centri«. Osebe, navaja avtorica, nerado uporabljajo tudi pojma izolacija in osamitev. Tudi takšna semantika služi zamegljevanju in odvratanju pozornosti javnosti od teh »tovarn izključevanja« (Bauman), »templjev sadomazohizma« (Miller) oziroma »visokotehnološkega pekla« (Parenti).

Glavne značilnosti supermaks so: povprečno 7 m² velike celice za individualno prestajanje zaporne kazni, zaporniki so v osami od 22 ur in pol do 24 ur na dan, rekreacija poteka v osami na betonskem dvorišču brez rekreacijske opreme uro na dan, skupinskih aktivnosti in druženja z drugimi zaporniki ni, ni niti delovnih obratov ali drugih priložnosti za delo, zelo redki so izobraževalni programi (če so že na voljo, potekajo za pleksisteklom in po televizorju), obiski so redki in potekajo za nepreboidnim steklom, visokotehnološka oprema pa omogoča 24-urno opazovanje in snemanje.

Zgodovina izolacijskega prestajanja zaporne kazni sega v 19. stoletje, ko je bila osamitev razumljena kot sredstvo moralnega poboljšanja. Razumevanje zločina kot bolezni je zahtevalo kurativno ločitev obsojenca od bolnega družbenega tkiva. Ideja »poboljšanja z osamitvijo« je slonela na krščanski teologiji, da so ljudje v osnovi dobri in si zato zaslužijo odpuščanja. Konec 19. stoletja je bila ideja osamitve v ZDA in v Evropi opuščena: spoznanja o uničujočih zdravstvenih učinkih osamitve so privedla do ocene, da je osamitev preveč stroga oblika kazni (*Re Medley* 1890).

V 20. stoletju sta individualni način prestajanja zaporne kazni sicer še krepila behaviorizem in nova vedenjska terapija. Močne »psi« discipline so raziskovale moč senzorne deprivacije in socialne izolacije, ki naj bi služile končnemu cilju – resocializaciji. Osamitev je bila razumljena kot prva faza resocializacije. »Resetiranju« posameznika naj bi sledilo učenje s pogojevanjem, podkrepljevanje želenih in kaznovanje neželenih dejanj. Individualni način prestajanja kazni zapora je služil kot pripravljalna faza, ki naj iz obsojenca napravi *tabula rasa*, na katero bo mogoče vpisati »dobre« vsebine.

Rojstvo novega supermaks zapora sega v leto 1983 oziroma v sredino osemdesetih let prejšnjega stoletja v ZDA: Arizona je zgradila svoj prvi supermaks leta 1987, Kalifornija leta 1989. Supermaks je povezan s krepitvijo upravljalvskega (menedžerskega) diskurza in etosa. Opuščene ideje o individualnem režimu prestajanja zaporne kazni so se povezale z

administrativnimi prizadevanji po upravljanju različno rizičnih kategorij obsojencev (moralne aspiracije kaznovalne oblasti in psihološka vednost so stopile v ozadje).

Za ideologijo supermaks je ključna usmeritev v varnost, ki ima več obrazov. Strogo zapiranje, osamitev, neosebna obravnava in izolacija naj preprečijo pobeg zaprtih oseb in ogrožanje »dobrih in poštenih« prebivalcev na prostosti. Avtorica pri tem opozarja, da je zaradi številnih ravni zagotavljanja varnosti v teh »zaporih znotraj zapora« povsem nerealistično domnevati, da bi kdo sploh lahko pobegnil. Imperativ zagotavljanja varnosti se upravičuje tudi z nujno po notranji institucionalni varnosti. V prvi vrsti je tu v ospredju skrb za uslužbenca, in to ne glede na njihovo strokovno poslanstvo, bodisi da so to pazniki bodisi da so delavci v knjižnici bodisi kuharji in medicinsko osebje. Varnost uslužbencev je v vseh zaporih pomembna vrednota, a ključno za supermaks zapor je, da je varnost osrednjega pomena v diskurzu vseh poklicnih skupin zaporskih delavcev: bibliotekarsko osebje bi bolj morala skrbeti izposoja knjig (na primer čakalna doba za knjižnico je lahko tudi do dva meseca, obsojeni pa ima lahko naenkrat pri sebi let pet knjižničnih enot, ki jih lahko zamenja šele čez mesec).

Fetišizacija zagotavljanja notranje varnosti vodi tako daleč, da se minimalizira vsakršen človeški stik z izoliranimi obsojenci. Ko gredo ti nekajkrat na teden na osamljeno majhno dvorišče, jih pazniki izpustijo iz celice na daljavo iz kontrolne sobe. Elektronsko odprejo vrata celice in nevarno zver spusti jo do dvorišča na koncu hodnika, kjer ponovno avtomatsko odprejo vrata, jih nato zaklenejo in zapornika pustijo eno uro na dvorišču. Ta rutinska premeščanja na daljavo, ki so sicer zmanjšana na najnujnejše odhode iz celice – trikrat tedensko pod prho in običajno vsak dan na rekreacijsko dvorišče –, potekajo brez osebnega kontakta med pazniki in zaporniki in tudi brez kontakta med samimi zaporniki.

Deklarirano zagotavljanje varnosti zato služi več latentnim ciljem. Povečuje strah in povzroča konstantno izredno stanje, preprečuje osebne kontakte, kar povečuje osamitev in osebno stisko zaprtih oseb, ki vodi do psihoz. Avtorica navaja, da 91 odstotkov zapornikov v *Pelican Bay* supermaksu v Kaliforniji trpi za tesnobo in živčno razrvanostjo, več kot 80 odstotkov jih trpi za kroničnimi glavoboli in motnjami spanca, 70 odstotkov se jih boji psihičnega kolapsa, 77 odstotkov jih ima kronično depresijo, 41 odstotkov halucinacije.

Maksimalna varnost ima tudi simbolni pomen in reproducira moralno razdaljo med uslužbenci in zaporniki. Paznike je zapornikov strah in jih doživljajo kot nepredvidljive zveri. To se odraža v številnih vidikih notranje organizacije zapora: pazniki so namreč več čas oblečeni v nepreboidne jopiče in bojne uniforme, nosijo kirurške rokavice iz lateksa in imajo na ob-

razu nameščena vodoodporna zaščitna očala (maske). Obrazi, ki jih lahko zaporniki gledajo po več let, so zato v pretežni meri obrazi takšnih »zombijevskih paznikov« z maskami.

V strokovni javnosti so znani podatki o ekspanzivnosti ameriškega zaporskega kompleksa in čedalje večjem številu zaprtih oseb v ZDA, ki dosegajo s 700 zaprtimi osebami na 100.000 prebivalcev svetovni rekord. Avtorica pa opozori, da je v tem trendu še ena posebnost, tj. da je v povečevanju števila zapornikov opaziti največja relativna povečanja prav pri zapiranju v supermaks zapore.

Med promotorji te vrste zapiranja avtorica analizira močan »zaporski industrijski kompleks« z velikim ekonomskim apetitom. Sem sodijo podjetja, ki proizvajajo zaporniško opremo (na primer posebne luči, umivalnike, kovinska vrata in druge tehnološke inovacije ter razna smrtonosna in kemična orožja, kot je poprov solzivec), arhitekturni biroji in storitvena podjetja (na primer za pripravo hrane, pralnice in transportna podjetja). Drugi veliki zagovorniki in podporniki supermaks doktrine so ruralne skupnosti. Te želijo povečati lokalne davščine in blagostanje lokalnega prebivalstva s ponudbo novih služb in povpraševanja po storitvenih dejavnostih. Tretja skupina zagovornikov pa so močna stanovska združenja paznikov (v Kaliforniji *Correctional Peace Officers Association*) in sindikati. Ta se na deklaratorni ravni zavzemajo za varno delovno okolje zaposlenih v zaporih in se povezujejo z organizacijami za pomoč žrtvam kaznivih dejanj in lobističnimi skupinami v zakonodajnih telesih zveznih držav.

V razkrivanju ideologije supermaks avtorica razkriva predpostavke zagovornikov, ki se nanašajo na človekovo naravo. Glavna predpostavka zagovornikov je, da gre za trdovratne in nevarne posameznike povsem novega tipa obsojencev, ki jih ni mogoče spremeniti. Zagovorniki so privrženci teorije racionalne izbire, iz katere izpeljujejo tezo, da si je obsojenec sam pridelal hudo kazen in da se mora potruditi tudi, da pride na prostost. Obsojenec naj bi imel izbiro: če se bo dobro vedel, bo to vedenje nagrajeno z ohlapnejšim režimom prestajanja kazni zapora, v nasprotnem primeru pa si je sam »izbral« težke zaporske razmere. Avtorica pa v nasprotju s tem ugotavlja, kakšni so dejansko parametri svobodne izbire v supermaksu.

Sistem ugodnosti in kazni je zasnovan tako, da se zaporniki promptno in učinkovito kaznujejo tudi za manjše napake, medtem ko sistem nagrajevanja sploh ni izdelan in je prepuščen diskreciji paznikov. Več nadzora, ki ga omogoča tehnologija, vodi v večji pregled nad dogajanjem in s tem avtomatično tudi do več zaznanih kršitev. Glavni nameni kaznovanja, ki jih supermaks uresničuje, so odvracanje, onemogočanje in retribucija, kar se dosega s pomočjo ukrepov situacijske pre-

vencije. Za nagrajevanje in delo z ljudmi, ki naj bi stremelo k posameznikovemu poboljšanju, ni prostora. A vendarle, ugotavlja avtorica, izkušnja supermaks vsakogar spremeni, posameznika iztrga iz okolja in iz njega naredi *tabulo raso*, toda pranju možganov ne sledi vnos novih vsebin, ki naj bi posameznika naredile »boljšega«.

Pomemben sklop avtoričinih ugotovitev se nanaša na vlogo klasifikacij in birokratizacije nadzora v supermaksu. Namen klasifikacij je zaporniku pripisati določeno kategorijo tveganja, tj. napovedati njegovo prihodnje vedenje. Ključno pri teh napovedih je, da v te namene izdelane klasifikacijske sheme povzročajo krožne potrditve prvotnih hipotez tveganja – okrepljujejo začetne pripise tveganj posamičnega zapornika, tako da se ta kasneje po večletnem pojasnjevanju svojega vedenja začne vesti na kategoriji ustrezen način. Klasifikacijski sistemi z aktuarskim jezikom, verjetnostnimi kalkulacijami in statističnimi distribucijami zato predstavljajo »programsko« opremo supermaksu.

Klasifikacijski sistemi obsojencev, ugotavlja avtorica, so popolna farsa. Dejansko je namestitev zapornikov še vedno odvisna od dobre (ali slabe) volje paznikov oziroma ocenjevalnih komisij. Statistični podatki namreč kažejo, da je delež zelo nevarnih obsojencev, ki naj bi »zares« sodili v supermaks, po zveznih državah zelo različen: ponekod je nastanjenih v teh zaporih le en odstotek vseh zapornikov, v drugih državah pa tudi do 20 odstotkov, pri čemer je nemogoče zagovarjati tezo, da je zaporska populacija med državami tako različna. V supermaks so pretežno nameščeni tudi pripadniki rasnih manjšin: v Kaliforniji, na primer, je 68 odstotkov zaprtih obsojencev v supermaks zaporih Latinskoameričanov, kar ne odraža rasnega razmerja prebivalcev in tudi ne deleža obsojenih oseb. Kriteriji premeščanja zapornika v supermaks so pomensko zelo odprti, in eden izmed kriterijev za namestitev v supermaks je tudi, »če zaporske oblasti prepoznajo osebo kot nevarno«.

Če so klasifikacije *software* supermaksu, pa sta njegova lokacija in arhitekturna (zunanja in notranja) zasnova njegov *hardware*: gradbeni material, barvne sheme, tehnično varovanje in nadzor, oblika zgradbe, oprema celic. »Prostor je več kot le fizični element, organizacija prostora je namenski družbeni proizvod.« Domnevno pasivne zaporske stavbe so močna sila, ki oblikuje vsakodnevno življenje svojih prebivalcev. Zapori »nove generacije« so bili v začetku osemdesetih let razumljeni kot nov oblikovalski in upravljavski koncept. »Njihova arhitektura teži k utelešenju situacijske kriminalitetne prevencije v oblikovno zasnovano zapora.«

Rezultat koalicije arhitektov in zaporskega (pazniškega) osebja je zasnova zapora, ki vsebuje več ravni izolacije posameznika: (1) supermaks zapori so postavljeni v odročnih

krajih, daleč od mest, težko so dosegljivi in niso vidni z glavnih prometnic; (2) meja med območjem zapora in zunanjim svetom služi popolni izolaciji zaporskega kompleksa: dvojna ograja je na vrhu ovita v bodečo žico z britvicami, nadzorovana je z dvojnimi elektronskim detekcijskim sistemom, sistemom detekcije mikrovalov, električno žico in čuvajskimi stolpi; (3) zunanji dizajn zapora ima dve funkciji: služi zmanjševanju možnosti pobega (na primer zaporsko področje je posuto z gramozom, ki se pri hoji ugreza in šumi), simbolno pa zastraševanju (na primer siva barva stavb brez dreves in druge vegetacije); (4) notranji dizajn stavbe je sestavljen iz kril (zvezdna oblika zapora), ki so notranje razčlenjena na celične bloke (48 celic), v teh pa so bivalne enote, ki obsegajo po 8–10 celic. Posameznik glavnino časa prebije v celici in bivalni enoti. Preostalih sedmih obsojencev v bivalni enoti zapornik ne vidi, ker so njihove celice obrnjene v siv betonski zid; (5) nadzor nad celičnim blokom izvaja paznik v varnostni nadzorni sobi, kjer lahko na monitorjih vsak trenutek opazuje dogajanje v celicah (prenos živo se občasno tudi snema); (6) bivalne enote (8–10 celic) so klavstrofobične in vsebujejo štiri celice (oziroma pet) v pritličju in štiri celice (oziroma pet) v prvi etaži. Sestava bivalne enote iz omejenega števila celic je dobro premišljena: omogoča dnevne rutine vseh osmih zapornikov na način, da se med seboj ne srečujejo in nikoli niso skupaj v istem prostoru. Največ, kar zaporniki vidijo, je bežen pogled na odhajajoče in prihajajoče tri (oziroma štiri) zapornike, ki so v bivalni enoti nameščeni v isti etaži; (7) barvne sheme so namenoma monotone, oken v celicah ni, edina naravna svetloba prihaja s hodnika, ki ima strešno okno; (8) notranjost celice je iz surovega betona, stena z vrati je obrnjena na hodnik in je iz mrežastega jekla, kar onemogoča zasebnost v celici, ne izolira zvoka in tudi prepušča smrad. V primeru neprimerne vedenja zapornika se na mrežasto jekleno steno lahko namesti še pleksisteklo. Tako se onemogoči pretok zraka, zapornik je tako slušno popolnoma izoliran in onemogočen mu je tudi pogled na hodnik. Opisane arhitekturno zasnovane koncentrične varnostne plasti, opozarja avtorica knjige, zato bolj verjetno spodbujajo nasilje, kakor pa ga zavirajo.

Nasilje v supermaks zaporih se torej krepi z birokratskimi pravili vodenja zapora, arhitekturnim dizajnom, dnevnimi rutinami in medčloveškimi interakcijami (njihovo frekvenco in naravo). Dinamika v supermaksu povsem potrjuje v moderni zgodovini že realizirane in tudi intenzivno preučevane socialnopsihološke mehanizme množičnega nasilja, vloge avtorite pri izvrševanju kaznivih dejanj (paznikov) in delovanje po ukazu nadrejenega, pomen rutinizacije (ki omogoča moralno otopelost paznikov), pomen razčlovečenja (»saj so slabši kot živali«), tehnike zanikanja in nevtralizacije krivde. Vsi ti družbeni procesi ustvarjajo v supermaks zaporih razmere, ki slabijo moralne inhibicije zaposlenih in vodijo v sistematično pohabljanje zaprtih oseb.

Avtorica na koncu prepusti besedo tudi obsojencem in analizira človeške posledice supermaks doktrine. Kot ključne elemente bolečine celičnega sistema prestajanja zaporne kazni, ki jih je supermaks privedel do skrajnosti, avtorica prepozna: (1) socialno izolacijo (redki obiski svojcev za pleksisteklom, minimalna komunikacija s pazniki in onemogočena komunikacija z drugimi zaporniki), (2) senzorno deprivacijo (ki vodi do mešanja realnosti z lastnimi mislimi, do halucinacij in preobčutljivosti za zvok in vonj) ter (3) totalnost nadzora (vseh vidikov posameznikovega življenja), ki vodi bodisi do popolne apatije bodisi do (avto)agresivnosti. Cena supermaks je večplastna: nepovrnljivo uničena življenja zapornikov, finančno so ti zapori dragi, v njih se kršijo temeljne pravice človeka. Supermaks zgreši v malodane vseh ciljih, ki jih doktrina zasleduje.

Aleš Završnik